

როზეტა გუჯეჯიანი

დადემქელიანთა სამთავრო რეზიდენცია ეცერში – ისტორია და კულტურულ-სოციალური ასპექტები

საქართველოს ერთ-ერთ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში – სვანეთში – შემონახულია უნიკალური ისტორიული ძეგლი – დადემქელიანების სამთავრო რეზიდენცია. იგი მდებარეობს ზემო სვანეთის ბალს ქვემო ნაწილში, ეცერის თემის სოფელ ბარშში (მესტიის მუნიციპალიტეტი).

ეცერის თემი სამი მხრიდან შემოსაზღვრულია მთებით (ზედა ბაშის ქედით და მისი განტოტებით), ხოლო სამხრეთიდან – ენგურის ხეობით, რომლის მარცხენა ნაპირას ქვემო ბაშის ქედი აღმართული. ეცერის ტერიტორიაზე ორი მდინარე (დახშარ, კუდრულა) მიედინება. არის წყაროები და მინერალური წყლები. ეცერი მოზრდილ, სამხრეთისკენ დაქანებულ ვაკობზეა დაქანებული და, შედარებით, თანაბარი კლიმატური პირობებით გამოირჩევა, რაც სვანურ ფოლკლორშიც არის ასახული: „ყველგან თოვს, ყველგან წვიმს, თეთრ ეცერში მზე ანათებს“.¹ ეცერის ნიადაგი მაღალი სამეურნეო თვისებებით ხასიათდება, როსიქაურობა ძველთაგანვე კარგ სამოსახლო ადგილად ითვლებოდა. ეცერის ერთ-ერთ გორა-ნამოსახლარზე აღმოჩენილ ხელსაფქვავს, ფეტვისა და ხორბლის მარცვლებს არქეოლოგები ძვ. წ-ად. I ათასწლეულის შუახანებით ათარიღებდნენ.² ეცერის თემი მდიდარი ისტორიის მქონეა. ვახუშტი ბაგრატიონი ორჯერ იხსენებს ეცერს, როგორც სვანეთის ერთ-ერთ მთავარ ადმინისტრაციულ ცენტრს. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა 1334 წლის მოვლენების ვახუშტისეული აღწერა: „აჯანყებული სვანების დასამორჩილებლად ბაგრატ მეფე პირველად მიდის სვანეთში „ეცერსა ზედა“,

¹ სვანური პოეზია. ტფ. 1939, გვ. 114-115.

² შ. ჩართოლანი, ა. ქალღანი. სვანეთის 1975 წლის სადაზღვევო არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიში. კრებ.: საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საქართველოში. თბ. 1975.

იქ სჯის ღამნაშავეებს, გადააყენებს ვარდანიძეს და მის ნაცვლად სვანეთის ერისთავად გელოვანს დანიშნავს.³

ერთიანი საქართველოს დაშლის შედეგად ეცერი ინარჩუნებს თავის ადმინისტრაციულ მნიშვნელობას და „ჯაფარიძეთა სასისხლო სიგელის“ (XV-XVI სს.) მიხედვით კვლავ სვანეთს ერთ-ერთ მთავარ პუნქტად წარმოგვიდგება: „ვიყუენით სრულიად ეცერს აქეთ რაც სუანეთი არის თორმეტს წელიწადს ასრე შეწყუდეულნი... და მერმე შევიყარენით სრულიად სუანთ ჩენილები და ვქენით ვაზირობა. მოველით ეცერს, რუჩაგიანსა და დადემქელიანსა შევეხუეწენით და დადიანთან გავგზავნეთ... ამისი აჯა ესთხოეთ, რომ მეფეთამეფეს პატრონს ალექსანდრესთან აჯა ეთხოვნა“.⁴ ამ წყაროს მიხედვით დადემქელიანის გვარი (რუჩაგიანთან, იგივე, რუჩეგიანი, როჩაგიანი, რიჩევიანი) ერთად, ყოველგვარი წოდების გარეშე იხსენიება, მაგრამ, როგორც ჩანს, სერიოზული ძალა და გავლენა უკვე ჰქონიათ მოპოვებული, რადგან სწორედ მათ ეაჯება ბალს ზემო სვანეთის მოსახლეობა დადიანთან შუამდგომლობას და შემდგომ, დადიანთან ერთად, მეფის წინაშე წარდგომას. გერონტი გასვიანის დასკვნით, ეს ფაქტი რუჩეგიანთა და დადემქელიანთა მაღალი სოციალური წრისადმი მიკუთვნებულობის ადასტურებს: „მათ ამის გარეშე მათ დადიანთან შუამავლად არავინ გამოარჩევდა. ცხადია, ისინი, როგორც ფეოდალური გვარეულობა, დადიანთან ურთიერთობის ღირსნი იყვნენ“.⁵

უკვე ამ დროიდან მოყოლებული, ნარატიული წყაროებით, ეცერის ისტორია გადაჯაჭვულია დადემქელიანთა ისტორიასთან: რუჩეგიანთა და, შესაძლოა, დადემქელიანთა („დადისშვილი“, „დადიშგელა“-ს ფორმით) რამდენიმე ოჯახს იხსენიებს უფრო ადრეული, XII-XIV სს. ძეგლიც – „მატიანე სუანეთისა კრებისაი“,⁶ ხოლო XVII-XVIII საუკუნეების ძეგლში, „სვანეთის საეკლესიო კრებათა მეორე მატთანე“-ში, დადემქელიანებს წინ უძღვით „ბატონისა“ და „დიდებულის“ ეპითეტები.⁷

ცნობილია, რომ დადემქელიანთა გვარის შესახებ შემონახულ ლეგენდათა უმრავლესობა, დადემქელიანებს ჩრდილო კავკასიიდან გადმოსულებად მი-

³ ვახუშტი ბაგრატიონი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ფაუხნიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 261, 787.

⁴ ვ. სილოგავა. სვანეთის წერილობითი ძეგლები. ტ. I. თბ. 1986, გვ. 114.

⁵ გ. გასვიანი. ნარკვევები შუა საუკუნეების სვანეთის ისტორიიდან. თბ. 1991, გვ. 11.

⁶ პ. ინგოროყვა. სვანური საისტორიო ძეგლები. ტ. I. თბ. 1941.

⁷ გ. გასვიანი. სვანეთის საეკლესიო კრებათა მეორე მატთანე. ჟურნ.: „მაცნე“. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების სერია. №2. თბ. 1972.

იჩნევს. ეფიქრობ, რომ საყურადღებოა სხვა გადმოცემაც, რომლის მიხედვითაც, დადგენილიანის გვარი სვანეთის უკანასკნელი ერისთავის დადგენილიანის გვარ-სახელის შეერთების შედეგად წარმოქმნილა.⁸

როგორც ჩანს, ამ დროისათვის უკვე წარმოქმნილია ბალს ქვემო სვანეთის ფეოდალური ერთეული (ბალის ქედიდან მდ. ეცამდე, დღევანდელი დაბა ჯვარის მისაღომები), რომლის გამოჩენილ საგვარეულოთა – რუჩეგაინთა და დადგენილიანთა რეზიდენციები ისევ ეცერში მდებარეობს.

ეცერის დაწინაურებულ მდგომარეობაზე მიუთითებს ამ XVII საუკუნის მკვლევარი ი. გიულდენშტედტიც: „მე დამისახელეს სვანეთის მთავარი სოფლები, ციხეები: ლენტეხი, ჩოლური, კალაში და ლაშხეთი და ეცერი“.⁹

მოგვიანებით, დადგენილიანებმა თანდათანობით შეავიწროვეს და დაამარცხეს სხვა დაწინაურებული საგვარეულოები (გელოვანები, რუჩეგაინები, სხვ.) და ბალს ქვემო სვანეთის ერთპიროვნულ მმართველებად ჩამოყალიბდნენ. გერონტი გასვიანის აზრით, „დადგენილიანებმა მთავრის ადგილი ანუ სხვა გაბატონებულ-წარჩინებულ გვართა შორის პირველობა მხოლოდ XVIII ს-ის II ნახევარში მოიპოვეს, კერძოდ, მას შემდეგ, რაც მათ რიჩგვიანები დაამარცხეს“.¹⁰

XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან დადგენილიანთა სამთავრო შტო ორ ნაწილად იყოფა: **თათარყანის შტო** დარჩა ეცერის რეზიდენციაში და ფლობდა ეცერის, ცხუმარის, ბეროს თემებს; ხოლო **ციოყის შტო** – ჩუბეხევს მდ. ეცამდე (დღევანდელ დაბა ჯვარამდე). ციოყმა აიგო სასახლე სოფელ ფარში.

XIX საუკუნის 30-იან წლებში დადგენილიანთა ორივე შტოს მეთაურმა რუსეთთან ქვეშევრდომობის აქტები გააფორმა. **თათარყანის შტოს** გამრავლების შემდეგ დადგენილიანთა ამ შტოს **ახალი რეზიდენციები აგებულ იქნა ბეროსა (მაზერი) და ცხუმარის თემებშიც**. ჩუბეხევის დადგენილიანთა რეზიდენცია კი არსებობდა **ფარის თემში**, ფარის შუაგულში, სადაც ნანგრევების სახით ახლაც არის შემორჩენილი. ამ შტოს ბოლო წარმომადგენელი სვანეთში გახლდათ **კონსტანტინე (მურზაყან) დადგენილიანი** (1826-1857), რომელიც მკვეთრად ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის იმპერიის გაბატონებას სვანეთში. კონსტანტინეს დამარცხების შემდეგ ფარში ბანაკდება რუსის ჯარი და მისი მიწები ხდება სახაზინო კუთვნილება (1857 წელი). დღეისათვის ეს რეზი-

⁸ ე. გაბლიანი. ძველი და ახალი სვანეთი. ტფ. 1925, გვ. 63.

⁹ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გია გელაშვილმა. ტ. I. თბ. 1962, გვ. 325.

¹⁰ გ. გასვიანი. სვანეთის საეკლესიო კრებათა მეორე მატთანე, გვ. 103.

დენცია სავალალო დღეშია და საშური მისი გაწმენდა, გამაგრება და კონსერვაცია. მომდევნო წელს 1857-1858 წლებში რუსეთის ხელისუფლებამ ორივე სამთავრო გაუქმებულად გამოაცხადა. ზემო სვანეთი ცაგერის საბოქაულოდ გამოყვეს ლეჩხუმის მაზრის შემადგენლობაში. 1871 წელს ამ ნაწილში საგლეხო რეფორმა გატარდა.

უკანასკნელი მეპატრონე ეცერის ბარშის დადემქელიანების რეზიდენციისა და მამულებისა გახლდათ ჯანსუღ (*//ჯანსოღ, ჯანსოზ*) თენგიზის ძე დადემქელიანი (1858-1921). ჯანსუღი ცნობილი სახელმწიფო მოხელე იყო, რუსეთის არმიის გენერალ-ლეიტენანტი, დაღესტნისა და ყარსის გუბერნატორი, ქუთაისის ვიცე-გუბერნატორი სხვადასხვა წლებში. მისი მეუღლე იყო ანეტა დადიანი (1872-1922), თავად ალექსანდრე (ვამეხ) დადიანისა და მატა (მავრა) წერეთლის ასული. ანეტა იყო აკაკი წერეთლის დისწული. ჯანსუღს და ანეტას ორივე ვაჟიშვილი (ალექსანდრე და თათარყანი) პირველ მსოფლიო ომში დაეღუპათ და უმემკვიდრეოდ დარჩნენ.

რევოლუციის შემდგომ 1917 (ან 1918 წელს) წელს სოციალ-დემოკრატიამ წაქეზებით ეცერის გლეხობას დაურბევია დადემქელიანთა ბარშის რეზიდენცია და ამით კულტურის შესანიშნავი ძეგლის ნგრევაც დაწყებულა.¹¹

ეცერის თემის ბარშის დადემქელიანთა რეზიდენცია იყო ყველაზე გრანდიოზული ნაგებობა სვანეთში. ის წარმოადგენს მაღალი გალავნით შემოსაზღვრულ კომპლექსს, რომელშიც მოქცეულია აწ უკვე ნანგრევებად ქცეული რამდენიმე ქვის სახლი, სამეურნეო ნაგებობა და უმაღლესი კოშკი მთელ სვანეთში. გარკვეული დროიდან ამ კომპლექსის სიახლოვეს თენგიზ დადემქელიანს აუგია ახალი ტიპის საცხოვრებელი და სახლი. ეს ნაგებობები სრულად განადგურებულია, მათ ადგილას მთელი საბჭოთა პერიოდის განმავლობაში არაფერი არ იყო, მოსახლეობა იყენებდა საღებუ კალოდ. ამჟამად მიმდებარედ ეკლესიაა აგებული.

მოსახლეობაში გავრცელებულია გადმოცემა, რომ ეს რეზიდენცია დადემქელიანებამდელია და რუჩეგიანებს, უფრო ძველად კი ვარდანძეებს ეკუთვნოდათ. ეცერის თემში დღეისათვის უკვე აღარ არსებობს რუჩეგიანთა საცხოვრებელი ნაგებობანი. ეთნოგრაფიული მასალით, ეცერში რუჩეგიანები სახლობდნენ ლადერისა და ისკარის ტერიტორიებზე. ამ მოსაზრებას იზიარებდნენ მაქსიმე ქალდანი, რუსუდან ხარაძე, ალექსი რობაქიძე და ანზორ

¹¹ ა. დავითიანი. განახლებული სვანეთი. ჟურნ.: „მნათობი“. №11. თბ. 1957.

ქალდანი.¹² ეცერთან ერთად რუჩეგებიანი ცხოვრობდნენ და მამულებს ფლობდნენ ჩუბუხევეში, ბეჩოს თემში, ცხუმარის თემში, ლატალის თემში და სხვ. „ისინი მძლავრობდნენ ცხუმარშიც, ფარშიც და ბეჩოს ზოგიერთ სოფელშიც“.¹³ რუჩეგებიანი საგვარეულო ისტორიისა და განსახლების არეალის შესახებ არსებობს სხვა ნაშრომებიც.¹⁴

დადემქელიანთა რეზიდენციის ეცერში არსებობა დიდ გავლენას ახდენდა ამ თემის კულტურულ იერსახეზე.

ეცერის თემი მდიდარია მატერიალური კულტურის ძეგლებით. მკვლევართა დაკვირვებით, ეცერის ხალხური ხუროთმოძღვრება არ იყო ერთგვაროვანი, აქ ერთმანეთის გვერდით თანაარსებობდა სხვადასხვა ტიპის საცხოვრებელი, სამეურნეო და თავდაცვითი ნაგებობები, რომლებიც საცხოვრებლის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე იქმნებოდა და რომელთა მეტნაკლებად სახეცვლილი ფორმები გვიან პერიოდად გვხვდება.¹⁵

ეცერში სვანეთისათვის დამახასიათებელი ყველა ტიპის საცხოვრებელი და თავდაცვითი ნაგებობაა დაფიქსირებული. აქ გვხვდება მურყვამიანი, სვანირიანი, სანცხვირიანი და შდუროიანი სახლები. მაგრამ არსებობს რამდენიმე ნიშანი, რომლებიც ეცერს სხვა სვანური სოფლებისაგან განასხვავებს და როგორც მართებულადაა მიჩნეული, ამის გამომწვევი მიზეზი იქ დადემქელიანთა ციხე-კომპლექსის არსებობაა. უპირველესი განმასხვავებელი ნიშანია კომპლექსის მეტისმეტი სიმცირე, თუმცა, ძველად, დადემქელიანთა გაბატონებამდე, კომპლექსი (მურყვამიანი) სახლი ეცერისათვისაც უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი. XIX საუკუნისათვის ეცერში რამდენიმე მურყვამი მაინც ყოფილა შემორჩენილი და ისიც ბარშის დადემქელიანთა რეზიდენციასთან ყველაზე დაშორებულ ქვემო ეცერში. XIX საუკუნის მკვლევარ-მოგზაურები ერთხმად ამჩნევენ ამ სხვაობას და მას შემდეგი გარემოებით ხსნიან, რათა „ყმებს კომპლექსებიდან წინააღმდეგობა არ გაეწიათ ბატონებისათვის, დადემქელიანებს კომპლექსი უნგრევეათ. აი, ეს არის მიზეზი, რომ დღეს ეცერს მარტო დადემქელიანის კომპლექსი გადმოჰყურებს“.¹⁶

¹² რ. ხარაძე, ა. რობაქიძე. სვანეთის სოფელი ძველად. თბ. 1961, გვ. 107; სვანური პროზაული ტექსტები. ტ. II. ბალსკვემოური კილო. ტექსტები შეკრიბეს ა. დავითიანმა, ვ. თოფურიაძემ და მ. ქაღანმა. თბ. 1957; ა. ქაღანი. კომპლექსების სამყაროში. თბ. 1978.

¹³ რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე. სვანეთის სოფელი ძველად, გვ. 107.

¹⁴ რ. გუჯეჯიანი. ქართულ ფეოდალურ საგვარეულოთა ისტორიიდან (ჩეგებიანი, რუჩეგებიანი). კრ.: სვანეთის ისტორიის ფურცლები. თბ. 2011, გვ. 31-40.

¹⁵ რ. ხარაძე, ა. რობაქიძე. სვანეთის სოფელი ძველად, გვ. 46.

¹⁶ ბ. ნიჟარაძე. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები. ტ. II. თბ. 1964, გვ. 95.

ამგვარი აკრძალვის შედეგად ეცერში გახშირდა სანცხვირიანი სახლების მშენებლობა. ამ ტიპის სახლი, მართალია, უკოშკოა, მაგრამ მას მეორე სართულის ერთ-ერთ კუთხეზე აქვს მინაშენი, რომლის კედლებზეც საისრე-სათოფური ზერელებია დატანებული. ეცერში მდგარა სვანიური სახლები. სვანიური სამსართულიანია, მისი მესამე სართული თავდაცვითი მნიშვნელობისაა. თავდაცვისათვის ყველაზე ნაკლებად ვარგისია შდუროიანი სახლი. რადგანაც ძირითადი საფრთხე დადგენილიანებს სამხრეთიდან ემუქრებოდათ, მათ უზრუნიათ იმისათვის, რომ თავიანთი კოშკი ჯერ სანცხვირიან სახლებს დაეფარა, შემდეგ კი სვანიერებს.¹⁷

სამწუხაროდ, ამ სანცხვირიანი და სვანიური სახლების უმეტესობა დღეს სრულიად დანგრეულია. ზოგის მხოლოდ ფრაგმენტებია შემორჩენილი.

დადგენილიანების კომპლექსის დასავლეთით მოლის მთაზე აღმართულია კოშკი, რომლის გვერდით საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობებიც მდგარა, მაგრამ დანგრეულია. იქაურობა დემეტრიანების სამოსახლო იყო. „სვანეთის სულთა მატეანეში“ ამ გვარის რამდენიმე წარმომადგენელი იხსენიება. ხალხი ამ მთას დღესაც ჯგირაგ მოლაშ-ს უწოდებს, რადგან იქვე წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესიაც ყოფილა. ბოლო დემეტრიანები, ფიზიკურად და ფსიქიკურადაც უძლურნი ყოფილან და მათი მოვლა-პატრონობა დადგენილიანებს უკისრიათ, მათვე დაუმარხავთ და დიდი ქელებიც გადაუხდიათ. კოშკი დგას სოფელ ლანტელიშიც, მას თამარიანული კოშკს უწოდებენ, კოშკი სანახევროდ ჩამონგრეულია. კოშკი დგას ისკარშიც. ჭელირის, ბარშის, ლადრერის ტერიტორიებზე აღმართული კოშკები ჩვენი დროისათვის მხოლოდ ნანგრევების სახითაა შემორჩენილი.

ეცერი მდიდარია სხვა ისტორიული ძეგლებითაც. იქ დაცული ფასეულობების მეტ-ნაკლებად სრული აღწერილობები შემოგვინახეს დიმიტრი ბაქრაძემ (1860 წ.), გრაფინია პრასკოვია უვაროვამ (1895 წ.), მღვდელმა პოლიევქტოს კარბელაშვილმა (1903 წელი), ექვთიმე თაყაიშვილმა (1910 წ.) და სხვებმა.¹⁸ XX საუკუნის 30-იანი წლებიდან სვანეთში შემონახული ისტორიული

¹⁷ ა. ქალდანი. კოშკების სამყაროში, გვ. 90.

¹⁸ Д. Бакрадзе. Сванетия. Записки Кавказского отдела Императорского русского географического общества (ЗКОИРГО). т. VI. Тиф. 1864; Поездка в Пшавию, Хевсуретию и Сванетию графини Уваровой. Материалы по археологии Кавказа, собранные экспедициями Московского археологического общества (МАК). вып. 10. М. 1904; მ. პოლიევქტოს კარბელაშვილი. სვანეთში ორი კვირით. გაზ.: „ივერია“. №258. 11 ნოემბერი. 1904; გაზ.: „ივერია“. №268. 23 ნოემბერი, 1904; ე. თაყაიშვილი. არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს. ქართული ემიგრანტული ლიტერატურა. „დაბრუნება“. მრავალტომეული გ. შარადის საერთო რედაქციით. ტ. II. თბ. 1991.

ღირებულებების აღნუსხვისა და დაცვის ინიციატორად გიორგი ჩუბინაშვილი გვევლინება. იგი გულისტკივილით აღნიშნავს 1936 წელს ეცერში მომხდარ სავალალო შემთხვევას, როცა ბოროტმოქმედებს გაუძარცვავთ ფხუტერის მთავარანგელოზის სახელობის ეკლესია.¹⁹ ეს ეკლესია ხალხის მეხსიერებაში თამარ მეფესთან არის დაკავშირებული, თუმცა ბევრად ძველია, მათე საუკუნისაა, მოხატულია XI-XII საუკუნეებში და უფრო გვიან. ფხუტერის ეკლესია მნიშვნელოვანია თავისი მოხატულობით, წარწერებით, ზარით, მოჩუქურთმებული კარით, იონა წინასწარმეტყველის (XI ს.) ხატით და ა.შ. სოფელ ქურაშში დგას წმიდა გიორგის ეკლესია საყურადღებო ფრესკებითა და წარწერებით. იქვე ინახება ქურაშის ოთხთავი. წმიდა გიორგის ეკლესია დგას უღვალშიც. მის ფრესკაზე გამოსახულია ქტიტორების ანტონ და მიქაელ უფრიანების გამოსახულებები. ეცერში არის წმიდა ბარბარეს რამდენიმე ეკლესია (ისკარი, ჰერბუთი, ლანტელი, ბარში...), ჭელირიდან მთის საზაფხულო საძოვრებისაკენ მიმავალი ბილიკის სიახლოვეს შეინიშნება ძველი ნაგებობის კვალი, ხალხი ამ ადგილს „მთის მთავარანგელოზს“ უწოდებს. საყურადღებოა გადმოცემა დაცული სოფელ ლადრერის მახლობლად, ტყის პირას შემორჩენილ ნანგრევებთან, აქ წმიდა ბარბარეს მონასტერი მდგარა. მისთვის „დიდი ომიანობის“ დროს მტერს ალყა შემოურტყამს და სასტიკად აუოხრებია.

კულტურის ძეგლებია სვანეთის სასოფლო მოედნებიც, რომელთაც „სვიფ“-ებს უწოდებენ. ეს ტერმინი ქართულ „სუფელს“ უკავშირდება. ს. ჯანაშიას დაკვირვებით, „აქ დაცულია ის მომენტი, როცა სასოფლო თემს ჯერ კიდევ შენარჩუნებული აქვს თავისი ძირითადი ორგანო – სასოფლო ერის კრება: კოლექტივთან ერთად „სუფელი“ ამ ერის კრებასაც აღნიშნავს, შემდეგ ეს ტერმინი უკავშირდება, როგორც ეს სვანურშია წარმოდგენილი იმ ადგილს, სადაც ჩვეულებრივ თავს იყრის მთელი სოფელი“.²⁰ ამგვარი, მთელი სოფლის შესაკრები ადგილი, ყველა მოგზაურის შენიშვნით, გამართული ყოფილა სოფელ ბარშში, **დადეშქელიანთა ახალი საცხოვრებლის** (ოდა-სახლები) წინ აღმართული იფნის მიდამოებში. თუმცა, სოფელ ბარშს მხოლოდ თავისი სვიფი წმიდა ბარბარეს ეკლესიასთან აქვს. თითქმის ყოველი სვიფის სიახლოვეს ძველი სასაფლაოებიც შეინიშნება.

¹⁹ Г. Чубинашвили. О работе по учету и охране культурно-исторических памятников Сванетии. Журн.: „ძეგლის მეგობარი“. №31-32. თბ. 1973 წელი.

²⁰ ს. ჯანაშია. საქართველო ადრეული ფეოდალიზაციის გზაზე. შრომები. ტ. I. თბ. 1949.

დადემქელიანების თავდაპირველი სამარხები ქურამის წმიდა გიორგის ეკლესიის მახლობლად არის დაფიქსირებული. ამჟამად შეინიშნება მხოლოდ ფრაგმენტები. მოგვიანებით დადემქელიანები თავიანთ მიცვალებულებს ფხუტრერის ეკლესიასა და მის ეზოში მარხავდნენ.

დადემქელიანთა ციხე-სიმაგრე აღმართულია სტრატეგიულად მოხერხებულ, შემადლებულ ადგილას, სოფელ ბარშის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში. მართალია, რეზიდენცია დანგრეულია, მაგრამ ძველი ჩანაწერების, აღწერილობებისა და ფოტო თუ ნახატი მასალების მიხედვით მკვლევარმა ანზორ ქალდანმა აღადგინა ციხე-დარბაზის გეგმა. მისი ვარაუდით, კომპლექსი აშენდა XVI საუკუნის დასაწყისში ადრე არსებული ნაგებობების ბაზაზე.²¹ ვალერი სილოგავა დადემქელიანთა ციხის მშენებლად ერთ-ერთ საეკლესიო მოსახსენებელში მოხსენიებულ ივანე და პორტი მარგიანებს მიიჩნევს.²² რეზიდენცია მოიცავდა მაღალ გალავანშემოვლებულ ვრცელ სივრცეს, რომელიც აერთიანებდა ციხე-კომესს, საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობებს. გალავანს შიგნით იყო მოქცეული მდინარე კედრულა, რომელიც ეცერის თემს სასმელი წყლით ამარაგებდა. ამ მდინარეზე გამართული ჰქონიათ წისქვილებიც.

ქართულ თუ რუსულ პრესასა და უცხოელ მოგზაურთა ჩანაწერებში უამრავჯერ იხსენიებიან დადემქელიანები და მათი ციხე-კომპლექსი, რადგან ყოველი მეცნიერი, სახელმწიფო მოხელე თუ სასულიერო პირი სწორედ დადემქელიანებთან ჰპოვებდა თავშესაფარს და გულუხვ მასპინძლობას.

ბარშის დადემქელიანთა რეზიდენციის ჩვენ ხელთ არსებული პირველი აღწერილობა ეკუთვნის მღვდელ მჭედლიძეს და საგაზეთო პუბლიკაცია გამოქვეყნებულია 1869 წლის „დროებაში“. წერილის ავტორია ეცერის თემში მოღვაწე მღვდელი მიხეილ მჭედლიძე. ვვარაუდობ, რომ იგი გახლდათ წმიდა სვიმონ მჭედლიძის მამა. საარქივო მასალის თანახმად, მღვდელი მიხეილი ეცერის თემის სოფელ ფხუტრერის მთავარანგელოზების ეკლესიაში მსახურობდა 1865-1867 წლებში.²³ მისი წერილის მიხედვით, „დადემქელიანების მდგომარეობა ძველებური მეფის ან მებატონის მდგომარეობას შეესაბამებოდა; ციხე-დარბაზი ზღუდეებით იყო შემოფარგლული და შიგნიდან ზღუდის კედ-

²¹ ა. ქალდანი. დადემქელიანების ციხე-დარბაზი სოფ. ბარშში. ჟურნ.: „ძეგლის მეგობარი“. №43-44. თბ. 1976-1977. გვ. 59.

²² ვ. სილოგავა. სვანეთის წერილობითი ძეგლები. ტ. I, გვ. 267.

²³ მ. კეზევაძე. ეგზარქოსობის დროინდელი ლეჩხუმისა და სვანეთის ეკლესიები და მღვდლები, ქუთაისი. 2007, გვ. 27.

ლებზე სხვადასხვა ნაგებობანი იყო მიღებული. მთავარი ალაყაფის კარი რკინის ფრთებიანი ყოფილა, რომლის გასაღები ფეოდალის ერთგულ ყმას ებარა. ციხე-დარბაზის დასავლეთის კედელზე ურიცხვი სათოფური ხვრელი ყოფილა განლაგებული რამდენიმე რიგად“.²⁴

არსებობს დადემქელიანთა რეზიდენციის რამდენიმე სხვა აღწერილობაც, უფრო გვიანი ხანისა. სვანეთში ასული თითქმის ყველა სახელმწიფო მოხელე, სასულიერო პირი, მკვლევარი და მოგზაური აუცილებლად სტუმრობდა თავად დადემქელიანებს და ხშირ შემთხვევაში იქაურობის აღწერილობასაც გვითვებდა (**გაბრიელ ეპისკოპოსი, ალექსი სტოიანოვი, მაქსიმ კოვალევსკი, გრაფინია პრასკოვია უვაროვა, ნიკო მარი, ექვთიმე თაყაიშვილი..**). შესაბამისად, მოგვეპოვება რეზიდენციაში დროთა ვითარებაში მომხდარი ცვლილებების ამსახველი მასალაც. ეს ინფორმაცია საყურადღებოა არა მარტო რეზიდენციის ისტორიის დინამიკის წარმოჩენისათვის, არამედ **სოციალურ-ეკონომიკური და სოციალური გავლენისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების სურათების რეკონსტრუირებისათვის.**

ერთ-ერთი პირველი აღწერილობა დაგვიტოვა **წმიდა გაბრიელ ეპისკოპოსმა**. ცნობილია, რომ მან სვანეთში ორჯერ იმოგზაურა. პირველი მოგზაურობის (1864 წელი) დროს დადემქელიანები გალავანს გარეთ აშენებდნენ საზაფხულო სახლს, იმერული ტიპის ოდას. „მივედით საღამოს ეცერში. შუაში დგას კოშკი, ყველაზე მაღალი სვანეთში. საოცარია, რომ ახალი თავადი გამოირჩევა ასეთი მორიდებული ხასიათით... თენგიზი და მისი მეუღლე, აფხაზეთის თავადთა საგვარეულოდან, არიან მორწმუნენი, ზნეობრივნი... თენგიზის ცოლი და შვილები ამ დროს ცხოვრობდნენ სხვა სოფელში – ცხომარეთში...“²⁵ კეთილმა მეუღლეებმა დიდი სიყვარულით მიგვიღეს. ძველი სტუმართმოყვარული ტრადიციის თანახმად, თვითონ თენგიზი და მისი ძმა ფეხზე იდგნენ და გვემსახურებოდნენ. მას ძვირად უჯდება თავისი გვარის სიძველე და მნიშვნელობა. ადათი აიძულებს მას განაგრძოს თავისი გვარის მნიშვნელობის ჩვენება – დიდძალი სტუმრის მიღება, გამასპინძლება და დასაჩუქრება. ყოველდღიურად მისი სტუმრები მიირთმევენ მთელ ძროხას, რამდენიმე ცხვარს. ამიტომაც თენგიზი ღარიბი მემამულეა“.²⁶ ზოლო მეორე მოგზაურ-

²⁴ მლ. მჭედლიძე. წერილი სვანეთიდან. გაზ.: „დროება“. №66. 1869.

²⁵ იგულისხმება ცხუმარი, სადაც დასახლდა თენგიზის ძმა ბექირი.

²⁶ Православие на Кавказе. Обзорение сванетских приходов. Из записок преосвященного Гавриила, епископа имеретинского. Православное обозрение. т. XXII. М. 1867.

ობის დროს (1873) ბარშის ახალი სახლი უკვე აგებული ყოფილა და თენგიზი ოჯახთან ერთად ბარშში ცხოვრობდა.²⁷

გვაქვს შემდგომი პერიოდის ინფორმაციაც, საიდანაც ვიგებთ, რომ თავად თენგიზს მეორე ოღაც აუგია, რადგან დიდძალი სტუმრიანობის გამო მეორე ოღის საჭიროებაც წარმოქმნილა. ალექსი სტოიანოვის მოგზაურობის მასალებიდან ყურადღებას იპყრობს თავად დადგენილია და გლეხთა გასაკვირად გულთბილი ურთიერთობა. ალექსი სტოიანოვი ქუთაისის გიმნაზიის მასწავლებელი იყო და სვანეთს ესტუმრა თავის მოწაფესთან ერთად, რომელიც თავად თენგიზ დადგენილის შვილი გახლდათ. სოფელ ბარშში შესვლისას მათ მთელი სოფელი გამოეგება, ქალიც, კაციც, მოხუცებიც, ახალგაზრდებიც. სტოიანოვი აღწერს: „სოფელში შევედით ცოცხალი ხეების გავლით. ეს ერთგვარი ხეივანი წარმოქმნეს ადგილობრივებმა, რომელთაც შეუტყვიათ, რომ თენგიზის შვილი მოდიოდა და მას ეგებებოდნენ. საწყალი ყმაწვილი იძულებული იყო ყველა შემხვედრს გადახვეოდა და გადევნა ყოველი მათგანი. განსაკუთრებით დამღელვნი მოხუცი ქალები იყვნენ, რომლებიც ხანგრძლივად ლოცავდნენ ყმაწვილს“.²⁸ სტოიანოვი აღწერს ორ სასტუმრო სახლს, ერთს, უკეთ, ხოლო მეორეს შედარებით ღარიბულად მოწყობილს, რომელშიც დაბალი სოციალური წრის წარმომადგენლებს აბინავებდნენ, აგრეთვე, მოსოხტრ დადგენილის ახალ სახლს. თავისუფლად დარჩენილი სივრცის შესახებ კი წერს, რომ აქ თავადი თენგიზი დიდი სახლის ჩადგამს გეგმავსო. სტოიანოვი აღის კომპლექსი და აგვიწერს მის აგებულებას, სართულების დანიშნულებას, ისტორიას.²⁹

სხვა მასალით ვიცით, რომ თანდათანობით ტრადიციად ჩამოყალიბებულა სასტუმრო ოღის კედლებზე სტუმართა მიერ ავტოგრაფების ამოკვეთა ან წარწერების შესრულება.³⁰

ბარშისა და რეზიდენციის საუცხოო აღწერილობას გვაწვდის მღვდელი პოლიევქტოს კარბელაშვილი, რომელმაც 1903 წელს იმოგზაურა სვანეთში. მღვდელ პოლიევქტოსის მასალა მრავალმხრივ მნიშვნელოვანია, რადგან ავტორი დეტალურ ინფორმაციას გვიტოვებს როგორც ძველი ციხე-კომპლექსის,

²⁷ Отчет общества восстановления православного христианства на Кавказе за 1873 год. Тиф. 1875.

²⁸ А. И. Стоянов. Путешествие по Сванетии. ЗКОИРГО. Кн. X. Вып. 2. Тиф. 1876, გვ. 302.

²⁹ А. И. Стоянов. Путешествие по Сванетии, გვ. 304-305.

³⁰ Н. Я. Марр. Из поездок в Сванию (летом 1911-1912 гг.). «Христианский Восток». т. II. вып. 2. СПб. 1913.

ასევე, მის დასავლეთით აშენებული ახალი სახლისა და კარ-მიდამოს შესახებ: „შეუვდექით ზიფათიანს მთის ბილიკებსა. დაბინდდა. ბილიკი გაბმით მშვენიერ თხილნარზედ მიდიოდა. 10 საათზე ეწერის³¹ საზოგადოებასაც მივახწიეთ. ჩრდილოეთის მხრივ შორიდგან გამოჩნდა დიდი სინათლე და ჩვენც იქით მივეშურებოდით“.³² იგულისხმება ეცერის თემის სოფელ ბარშში არსებული დადემქელიანების რეზიდენცია. მოგზაურები სწორედ თათარყან დადემქელიანის სტუმრები იყვნენ. საგულისხმოა, რომ ბარშიდან დანახული ეცერის სანახები მხატვრულად და ექსპრესიულადაა აღწერილი: „მეორე დღით რომ ავდექით და გავიხედ-გამოვიხედეთ: აღმოსავლეთით მშვენიერი სერი დაშვებულია, დასავლეთით უფრო მაღლობი საძოვრიანი მთა აწოლილა, ჩრდილოეთით ტყიანი უღელტეხილია კავკასიის უმთავრეს ქედისაკენ. სამხრეთით ვრცელ ფერდობზედ მოფენილია ეწერის საზოგადოების სოფლები, რომელთა დაბლა ღრმა ხევში მოღლიალებს ენგური. გადმა კი ამართულა ტყიანი მთა... ჩვენს გარშემო ვრცელი ეზო ახლად აბიბინებულიყო ხასხასა მწვანით. ეზოს საშუალს დგას ჩვენის გულ-უხვის მასპინძლის ორ-სართულიანი სახლი – დაბლა ქვითკირისა, მაღლა – ფიცრული, ყავრით გადახურული. აღმოსავლეთის მხრივ გადგმული აქვს თითქმის ოცი ადლის სიგრძე და განიერი აივანი. სახლის გასწვრივ სამხრეთ-აღმოსავლეთით, ასე ოც საუენზედ უზარმაზარი იფნის ხეა ამართული. იფნის ძირზედ დაყუდებულია ერთიანის ქვისაგან გამოქანდაკებული სახელოვანის ოთარ დადემქელიანის სახე (XVII საუკუნის დამდეგს). ამ იფნის ჩრდილში გატარებული დრო ყველას სამახსოვროდ დარჩება. სახლს უკან გამოჩუხჩუხებს ანაკარა, მთის საწისქვილო წყალი და სივრილის სიოს ჰვენს მთელს ეზოს ... აივანზე რომ გავიარ-გამოვიარეთ, მთელის სახლის კედელი და სხვა წარწერებით მოფენილი აღმოჩნდა: ინგლისელი ფრეშფილდი, გერმანელი, შვეიცარელი, რუსი, სხვა... ეზოს აღმოსავლეთით გზა ჩაუდის და გზას იქით ამართულია ძველი ციხე-დარბაზი დადემქელიანებისა. დიდი მაღალი ციხე თითქოს დაღონებული დაჰყურებს ეწერის საზოგადოებას და წარსულ სისხლის წვიმების დროთა დაუნდობლობას არ ივიწყებს. ციხეს გარს ავლია ქვითკირის მაგარი გალავანი, ასე შვიდი ადლის სიმაღლე“.³³ მღვდელმა პოლიევქტოსმა

³¹ იგულისხმება „ეცერი“.

³² მღვდელი პოლიევქტოს კარბელაშვილი. სვანეთში ორი კვირით. გაზ.: „ივერია“. №163, 18 ივლისი. 1904 წელი.

³³ მღვდელი პოლიევქტოს კარბელაშვილი. სვანეთში ორი კვირით. გაზ.: „ივერია“. №258. 11 ნოემბერი. 1904 წელი.

აღწერა დადგენილია სახლში არსებული სიძველეები: „ამ ოჯახშივე დაცული ძველი დიდი ხის სკივრი, მშვენიერი ჩუქურთმებით აჭრელებული. უწინდელი ძვირფასი იარაღი ხომ მრავლად არის სათუთად ინახავენ“.³⁴

მღვდელ პოლიევქტოსის მიერ აღწერილი ოდები არ შემორჩენილა. სასტუმრო სახლები და თვით გალაგანს შიგნით არსებული საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების ნაწილი, როგორც ზემოთ ითქვა, დაინგრა 1917 წელს (ან 1918 წელს). ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ სვანეთში არსებული ქაოსის დროს სოციალ-დემოკრატიიდან შეგუიანიებული ეცერის გლეხები „შეესიენ შენობებს და დაანგრეს. კოშკით გამაგრებული მაღალგალავნიანი და რკინით მოსალტუ-ლი, მუხის კარებიანი საფეოდალო ფუძე, ქვითკირის სახლის ღირეები ციდა-ციდა სიგრძეზე დაჭრეს და ნაჭრები ოჯახებში გაანაწილეს; ერთი წილი მას-წავლებლებსაც არგუნეს, რომ, ვინიცობაა, დრო შებრუნებულიყო, ყველა ყო-ფილიყო ზვედრის თანამოზიარე“.³⁵

არსებული საისტორიო წყაროების შეჯერებისა და ადგილზე ჩატარე-ბული ხანგრძლივი კვლევის შედეგად ეთნოლოგმა და არქიტექტორმა **ანზორ ქალდანმა შექმნა რეზიდენციის რეკონსტრუქციის პროექტი**, რომლის ძირითა-დი არსი ასეთია: გალაგანის მაღალ კედლებს შიგნით მოქცეული ტერიტორია მოიცავს დაახლოებით 1400 მეტრს. გალაგანის კედლები რამდენიმე ადგილას საცხოვრებელი და დამხმარე ნაგებობების კედლებადაც არის გამოყენებული. გალაგანს დატანილი ჰქონდა ორი კარი: დიდი კარი, ალაყაფის კარი და პატა-რა კარი – სამეურნეო დანიშნულებისათვის. ეს პატარა კარი რეზიდენციას მდ. კედრულაზე გამართულ წისქვილთან აკავშირებდა. ციხე-დარბაზის ეზოს სამ-ხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი ძირითადად სამეურნეო ფუნქციის მქონე ყოფილა (წისქვილი, კალო, არყის სახდელი, საშეშე ფარდულები...). შიდა ეზოში გან-ლაგებული იყო საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები. მათგან უძველესად მიჩნეულია განსაკუთრებით დიდი გაბარიტების მქონე ორსართულიანი ქვის სახლი. დღეისათვის ამ სახლის საძირკვლებიდაა შემორჩენილი. მისი პირველი სართულის ფართობი 164 კვ. მეტრს შეადგენს. ეს სახლიც XX საუკუნის დასაწყისიდან ინგრევა. ამ სახლის ფართობი ძირითადად შინამოსამსახურეებზე ყოფილა გადანაწილებული. სახლის ოთხსავე კედელს თაღებიანი საბრძოლო პარაპეტი აგვირგვინებდა. ამ სახლის სამხრეთის კედელზე მიდგმული იყო მე-

³⁴ მღვდელი პოლიევქტოს კარბელაშვილი. სვანეთში ორი კვირით. გაზ.: „ივერია“. №268. 23 ნოემბერი. 1904 წელი.

³⁵ ა. დავითიანი. განახლებული სვანეთი. ჟურნ.: „მნათობი“. №11. თბ. 1957.

ორე ქვის სახლი: ესეც ორსართულიანი. პირველი სართული საქონლის სადგომი ყოფილა, მეორე კი – მუშახელის საცხოვრებლად განკუთვნილი. ალაფაფის კარის ახლოს იდგა მესამე ორსართულიანი ქვის სახლი. ამ სახლის მეორე სართულის ფუნქცია ალაფაფის კარის დაცვა იყო. ციხე-დარბაზის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხესთან დგას მეოთხე ქვის სახლი. ამ სახლის პირველი სართული საქონლის სადგომი ყოფილა, მეორე – კი თავდაცვით და სამეურნეო მიზნებს ემსახურებოდა. რეზიდენციის ყველაზე შემალღებულ ადგილზე კოშკია აღმართული. ეს კოშკი ყველაზე მაღალია მთელ სავენეთში. დაახლოებით 30 მეტრია. ზუთსართულიანია. საძირკვევლთან მისი ზომებია 6,60 × 6,55 მ. პირველი სართულის სათავსი მიწიდან 8,40 მეტრ სიმაღლეზეა. ამ სიმაღლემდე კოსში მთლიანია. კოშკი ენტაზისიანია. მისი ტანი სიმაღლის ერთ მესამედამდე სწორად აღის, შემდგომ კი თანდათან ვიწროვდება. კოშკს თაღებიანი პარაპეტი აგვირგვინებს, საიდანაც საკმაოდ შორ მანძილის გაკონტროლება შეიძლებოდა. კოშკის ჩრდილოეთის კედელზე მიდგმულია ორსართულიანი ნაგებობა, რომლის პირველი სართული კოშკის აღმოსავლეთით მდებარე ორსართულიანი სახლის პირველი სართულის სათავსში შესასვლელ დერეფანს წარმოადგენდა. სარდაფში მარცვლეულის შესანახი უზარმაზარი კიდობნები მდგარა. სარდაფის ნაწილი კი მარანი ყოფილა. დერეფნის მეორე სართულის სათავსიდან კოშკის აღმოსავლეთით აგებული სახლის მეორე სართულის სათავსში შედიოდნენ, სადაც დაღეშქელანების ოჯახი ცხოვრობდა. აქედან კოშკში გადასასვლელი დაკიდული აივანი იყო მოწყობილი. ციხე-დარბაზის აღმოსავლეთის კედელთან ორი მომცრო ზომის სახლი მდგარა: ეს სახლები საქონლის სადგომად და საქონლის საკვების შესანახად გამოიყენებოდა. სასმელი და სამეურნეო წყალი გალავანს შიგნით ყოფილა შემოყვანილი მდინარე კედრულადან, იქვე ყოფილა გამართული წისქვილი. მკვლევარის დაკვირვებით, კოშკი და მთლიანი რეზიდენცია გარდა ყველაზე დიდი ზომის სახლისა, XV საუკუნის მეორე ნახევარსა და XVI საუკუნეში უნდა აშენებულიყო.³⁶

დღეისათვის დაღეშქელიანთა სამთავრო ციხე-კომპლექსი განადგურების პირასაა, უკიდურესად მძიმე მდგომარეობაშია. მართალია, ძეგლს ოფიციალურად იცავს სახელმწიფო, მაგრამ ციხე-დარბაზის თანამედროვე მდგომარეობა მოითხოვს გადაუდებელ დახმარებას. XX საუკუნის 80-იან წლებში კოშკს ჩაუტარდა გამაგრებითი სამუშაოები, შემოავლეს რკინის სალტე, გადახურეს,

³⁶ ა. ქალდანი. დაღეშქელიანების ციხე-დარბაზი სოფელ ბარშში, გვ. 55-59.

ალადგინეს სართულები. მაგრამ გავიდა ათწლეულები და კოშკის სახურავი კვლავ ჩაიქცა, ინგროდა ქონგურები. რამდენიმე წლის წინ ადგილობრივი ძალებით კოშკი კვლავ გადაიხურა, თუმცა კოშკის ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთის კედლებზე ღრმა ბზარებია გაჩენილი, ინგრევა დამხმარე და საცხოვრებელი ნაგებობების შემორჩენილი ნაშთები. თვალსა და ხელს შუანადგურდება გაღავანი. ძეგლის ტერიტორიაზე შეჭრილია უცხო, კერძო ნაგებობები და ამით ძეგლის სტატუსი დარღვეულია.

ეცერის დადემშქელიანთა კომპლექსის გადარჩენა ბევრი საინტერესო პერსპექტივის გაჩენის იმედს იძლევა: ქართული კულტურული მემკვიდრეობის ამ უნიკალური ძეგლის კონსერვაციის ან ნაწილობრივი რესტავრაციის შემთხვევაში ეს ადგილი გადაიქცევა მნიშვნელოვან მუზეუმად – ღია ცის ქვეშ არსებულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ცენტრად. ამ ძეგლს და მის გარშემო მოწესრიგებულ ინფრასტრუქტურას აქვს რეალური პოტენციალი, ჩამოყალიბდეს კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრად, რომელსაც ექნება შემეცნებითი და ნიშნულება და გახდება ახალგაზრდობისა და ქართული კულტურით დაინტერესებული მეცნიერებისა და მოგზაურების დაინტერესების ობიექტი. ყოველივე ეს, ცხადია, უმნიშვნელოვანესია კულტურული მემკვიდრეობის გადარჩენის თვალსაზრისით და ასევე, პრესპექტიულია ადგილობრივი სოციალური გარემოს გაუმჯობესებისა და მოსახლეობის ადგილზე დმაგრების მხრივაც.

პროექტის შექმნა და შესრულება რეალურია: არსებობს მდიდარი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მასალა ამ ძეგლის ისტორიისა და აქ მოღვაწე თავად დადემშქელიანების გარშემო. არსებობს ძეგლის სამეცნიერო ანაზომები და დიაგნოსტიკა, რომელიც გარკვეული დროის გასვლის გამო მოითხოვს განახლებას. ამ მასალის სრულად მოძიებისა და გაანალიზების შედეგად შესაძლებელია ძეგლის ისტორიული სახის მომცველი ინფორმაციული პროექტის შედგენა და დაიტერესებული საზოგადოებისათვის წარდგენა.

ამ რეზიდენციას ბევრი ისტორიული ფაქტი უკავშირდება. საბჭოთა პერიოდში თავად დადემშქელიანთა ცხოვრება და საქმიანობა, ძირითადად, მკვეთრად უარყოფითად ფასდებოდა. რეალობა კი სხვაგვარი კვლევის საშუალებასაც გვაძლევს, მაგალითად, ცნობილია, რომ თავად თათარყანის უშუალო მცდელობით და კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების მისიონერ-ინსპექტორის მამინაიშვილის აქტიური მონაწილეობით 1899 წელს ეცერში სკოლა გახსნილა. ერთი წლის მანძილზე სკოლა განთავსებული ყოფილა თავად მოსოსტრ დადემშქელიანის სახლში, მომდევნო წელს კი სკო-

ლისათვის ადგილი გამოუყვია სვანეთის სკოლების საპატიო მზრუნველს თავად თათარყან დადემქელიანს. სკოლის დაარსების პირველსავე წელს შეკრებილ მოსწავლეთა შედარებითმა სიმრავლემ აფიქრებინა სკოლის მესვეურებს, გადაეკეთებინათ იგი ორკლასიან სასწავლებლად.³⁷ თათარყან, ლევან, მოსოსტრ დადემქელიანები მხარში ედგნენ ილია ჭავჭავაძის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას და, ცნობილია, რომ სვანეთში რუსიფიკაციის წინააღმდეგ გადადგმულ საპროტესტო გამოსვლებში დადემქელიანებს დიდი წვლილი მიუძღოდათ. მაგალითად, ადგილობრივი მოსახლეობის დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა რუსიფიკატორული პოლიტიკა – სკოლებიდან ქართული ენის განდევნა. ამ საკითხზე უმსჯელიათ ლეჩხუმის მაზრის თავად-აზნაურთა კრებაზეც, რომელსაც გადაწყვეტილება თავად ლევან ბეჭირბის ძე დადემქელიანის თხოვნით მიუღია, რათა მომავალ საგუბერნიო კრებაზე „შუამდგომლობა აღიდრას იმის შესახებ, რომ სვანეთში არ მოისპოს პირველდასაწყის სკოლებში ქართული ენა“.³⁸ თავადი თათარყანი იყო ახლო მეგობარი ექვთიმე თაყაიშვილისა. მას სამეცნიერო წერილიც კი აქვს გამოქვეყნებული.³⁹ დადემქელიანები ქმნიდნენ ადგილობრივ კულტურულ-განმანათლებლურ სივრცეს, ისინი აცნობდნენ მოგზაურებს, მოხელეებს, სასულიერო პირებს და მეცნიერებს სვანეთის ყოფას და კულტურას. მოსოსტრ დადემქელიანი ერთ-ერთი ლიდერი იყო სვანეთის ანტისაბჭოთა აჯანყებისა და ა. შ.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, აუცილებელია ამ ძვირფასი ისტორიული ძეგლის კონსერვაცია, სასურველია რეაბილიტაცია, რადგან:

1. ნაგებობა დიდი ისტორიული ღირებულებისაა – ასახავს საქართველოს ისტორიის გრძელ მონაკვეთს – XV საუკუნიდან 1917 წლამდე.
2. ნაგებობა კომპლექსურია და მოიცავს კოშკს, საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობებს, შემოსაზღვრულია გალავნით.
3. მთელი XIX საუკუნის განმავლობაში და XX საუკუნის 20-იან წლებამდე სამთავრო რეზიდენცია წარმოადგენდა სვანეთში ასული მოგზაურების, ალპინისტების, მკვლევარ-მეცნიერებისა და სახელმწიფო მოხელეების თავშეყრის ადგილს, საიდანაც სტუმრები ეცნობოდნენ ადგილობრივ

³⁷ გაზ.: „ივერია“. №1267. 1888 წელი; გაზ.: „ცნობის ფურცელი“. №1588. 21 სექტემბერი. 1901 წელი.

³⁸ გაზ.: „ივერია“. №177. 10 აპრილი. 1903.

³⁹ თ. დადემქელიანი. შენიშვნა შესახებ სიტყვისა „დასტავისა“. კრ.: ძველი საქართველო. ტ. II. ტფ. 1913.

ქართულ კულტურას. შესაბამისად, მათ ჩანაწერებსა და სამეცნიერო კვლევებში დიდი ადგილი ეთმობა ამ ძეგლის აღწერილობასა და გარშემო არსებული ქართული ტრადიციული ყოფის ამა თუ იმ ელემენტს.

4. დადემქელიანთა სამთავრო სახლი (XIX საუკუნის შუახანებამდე) მართავდა ზემო სვანეთის ვრცელ მონაკვეთს დაბა ჯვარის მიმდებარედ აღმართული საგუშაგო კოშკიდან ვიდრე ბალის ქედამდე. რუსეთის მიერ სვანეთის სამთავროს გაუქმების შემდეგ თავადი დადემქელიანები ხდებიან სახელმწიფო მოხელეები და კვლავაც სვანეთის საზოგადოებრივი ცხოვრების ავანგარდში არიან მოქცეულნი. მათ შორის რამდენიმე მოღვაწე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქართულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. მათი სახელები დაკავშირებულია სვანეთში პირველი სკოლების გახსნასთან, ანტისაბჭოურ აჯანყებებთან და სხვა ეროვნულ-კულტურული მნიშვნელობის მოვლენებთან.





Rozeta Gujejiani

DADESHKELIANI PRINCIPALITY RESIDENCE IN ETSERI – HISTORY AND CULTURAL-SOCIAL ASPECTS

Summary

Residence of the Dadeshkeliani family in the village Barshi of the Etseri community (the region of Mestia) is unique monument preserved in Svaneti – one of the historical-ethnographic regions of Georgia.

The building is unique and outstanding with various signs:

1. Only few residences are preserved in Georgia. Barshi castle is a rare exception.

2. The building is of great historical value – it represents a long period in the history of Georgia – from the 15th century up to 1917.

3. The building is complex and it involves a tower, dwelling and farming constructions. It is encircled with the fence of the castle. Within the entire 19th century and till the 20s of the 20th century this residence has been a gathering place for travellers, alpinists, researcher-scientists and state officials during their visits to Svaneti, from where the guests were familiarized with the local Georgian culture. Correspondingly, in their notes and scientific research a great place is attributed to the description of this monument and elements of the Georgian traditional life.

4. Dadeshkeliani family (till the mid-19th c.) governed a vast section of Zemo (Upper) Svaneti from the village Jvari watch-tower to the Bali ridge. After Russia abolished Svaneti principality, princes from Dadeshkeliani family became state officials. Some of them performed important role in the national liberation movement of Georgia. Their names are associated with the opening of the first schools in Svaneti and with some other important national-cultural events.

History: residence of the Dadeshkeliani family is located in the village Barshi of the Etseri community. It is situated at the end of the village, on the north-west side up on the hill. The residence included highly fenced vast area, which united the castle, dwelling and farming constructions. River Kedrula, which supplied the Etseri community with drinkable water, is located inside the fence.

The first description of these combined buildings known to us is published

in 1869 in “Droeba”. The author of this letter is the priest of Etseri community, Mikheil Mchedlidze. According to his notes, the conditions of Dadashkeliani family were equal to the conditions proper for the ancient kings and landlords; the castle was surrounded by the fence and various constructions were attached to the walls inside the fence. The main gates were decorated with the iron wings and the keys were handed to the devoted servant of the feudal lord. There were lots of embrasure holes disposed in several rows on the western wall of the castle.

There are some other later descriptions of the residence. Almost all of the state officials, priests, researchers and travellers visited Dadashkeliani family during their trip to Svaneti and in most cases, they left their own descriptions of the area (bishop Gabrieli, Maksim Kovalevski, countess Praskovia Uvarova, Niko Marr, Akaki Shanidze). Correspondingly, we have the materials that describe the changes in the residence during some period of time. For example: it is known that during bishop Gabrieli’s first trip to Svaneti, the Dadashkeliani family was building the summer residence, Imeretian wooden house outside the fence. Further materials show us that prince Tengiz built the second guest house as well. According to some other materials, it slowly became a tradition for the guests to cut out their autographs and some other inscriptions on the walls of the guest-house. These guest-houses do not exist anymore. The houses and part of the dwelling and farming constructions inside the fence were destroyed in 1917. After the October Revolution, during the chaos in Svaneti, the peasants, incited by the social-democrats, destroyed the buildings. The feudal foundation decorated with iron, strengthened with the tower with oak doors, and the logs of the houses of lime were cut into length and distributed to families; part of them were given to the teachers so that everyone were participants of this crime.

The Main Essence of the Reconstruction Made by Anzor Kaldani:

The territory inside the tall walls of the fence is about 1400 square metres. The walls of the fence were used as the walls of the dwelling and auxiliary buildings. The fence had two doors: the bigger one was used as gates and the smaller door – for farming purpose. This door connected the residence with the mill on the river Kedrula.

The south-eastern part of the castle was mostly used for farming function (mill, threshing-floor, places for making vodka, stalls for firewood, etc.).

The dwelling and farming constructions were situated inside the yard. The big, two-storeyed stone house is considered to be the oldest building. This house is destroyed nowadays. The first-floor area is about 164 square metres. This house was destroyed at the beginning of the XX century. The house space

was distributed mainly among the servants. The walls of the house were decorated with the arched parapets.

The second two-storeyed stone house was attached to the southern wall of this house. The first floor was used as a dwelling for cattle and the second floor was used for workmen as a place for living.

There was the third two-storeyed stone house near the gates as well. The second function of this house was protecting the gates.

The fourth stone house is situated near the south-west corner of the gates. The first floor of this house was used for cattle and the second floor was used for defensive and farming purposes.

The five-storeyed tower located at the upper side of the residence, is the tallest tower in Svaneti. Its height is about 30 metres. The size of it near the foundation is 6,60*6,55 metres. The receptacle of the first floor is 8,40 metres high from the ground. The body of the tower stays straight up to the third part of the whole building, then it narrows. The tower is crowned with arched parapet from which there was the opportunity to control quite a vast area.

The two-storeyed construction is attached to the northern wall of the tower. The first floor was used as the corridor to the receptacle of the two-storeyed house situated at the eastern part of the tower. There were huge bins of cereals in the basement. Part of the basement was used for storing wine. The receptacle on the second floor was connected to the other basement situated on the second floor of the house at the eastern part of the tower. That was where Dadashkeliani family lived. There was a balcony connected to the tower as well.

There were two small houses near the eastern wall of the castle: these houses were used for keeping cattle and their food.

The territory was supplied with drinkable and farming water from the river Kedrula; the mill was built there as well.

According to researchers, the tower and the whole residence, except the biggest house in the territory, must have been built in the second half of the 15th century or in the 16th century.

Problems: residence of the Dadashkeliani family is in extremely poor condition at present. The state officially protects the monument, its present condition demands urgent assistance. Some reconstructive works were made in the 1980s – the tower was bordered with iron hoop, it was roofed as well and the storeys were reconstructed. But nowadays the situation is regrettable: the fence is falling down and is being damaged, there are some deep cracks on the northern and eastern walls of the tower, the remaining parts of dwellings and facilities are

being destructed. Some private buildings are cut into the territory of the monument, this fact violates its status.

Perspectives: In case of conservation or partial restoration of this unique monument of the Georgian culture, this place can become an important museum – an open air historical-ethnographic centre. This monument and the regulated infrastructure around it have real potential for being established as cultural-educational centre of comprehensive character and will become the object of interest for youth, scientists and travellers interested in Georgian culture. All this, surely, is of considerable importance from the viewpoint of saving the cultural heritage and is also prospective for improving the local social environment and for assisting the local population stay in their living-places.

Real Potentials: There are rich historical-ethnographic materials on the history of the monument and the representatives of the princely family of the Dadeshkeliani. There are also some scientific measurements and diagnostics of the monument, which require renewal. In the result of research for these materials and the full analysis, it is possible to compile informational project on the history of the monument and to present it to the interested public.